

AULI HAKULINEN
FRED KARLSSON

NYKY- SUOMEN lauseoppia

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA · HELSINKI

MEMORANDUM
SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN
JÄSEN

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
Jäsenmaksu 350

MEMORANDUM

*Sen uskominen, että tieto on saatavilla,
on vaarallista. Sen uskominen,
että tieto on lopullisesti saatavilla,
on erittäin vaarallista.*

Taolainen filosofi

1. painos

SBN 951-717-543-4
SSN 0355-1768

LUMMERUS KIRJAPAINO OY
VASKYLA 1988

MEMORANDUM SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN JÄSEN

Sisällys

ESIPUHE	13
LYHENTEIDEN JA MERKKIEN SELITYKSET	15
1. SYNTAKSIN TUTKIMUKSEN LUONTEESTA	
1.1. Tieteellisen tutkimuksen yleispiirteet	17
1.2. Syntaksin tutkimuskohteen luonteesta	18
1.3. Syntaksin teoriamuodostuksesta	21
1.4. Syntaksin menetelmistä	24
2. SYNTAKSIN MALLEJA	
2.1. Yleistä	28
2.2. Perinteisen kielioopin syntaksi	28
2.3. Diderichsenin positiomalli	30
2.4. Konstituuttianalyysi	31
2.5. Dependenssimalli	33
2.6. Systemikieloppi	34
2.7. Transformaatiokieloppi	35
2.8. Sjakieloppi	37
2.9. Relatiokieloppi	40
2.10. Teema/reema -malli	41
2.11. Logiikan vaikutus syntaksin käsitteistöön	42
3. SYNTAKSIN ASEMA KIELESSÄ	
3.1. Leksikko ja säännöstö	46
3.2. Syntaksi, morfologia ja leksikko	47
3.3. Leksikkomuodon syntaktinen informaatio	48
3.4. Syntaksi ja semantiikka	51
3.5. Syntaksi ja pragmatiikka	55
3.6. Syntaksi ja teksti	58
4. LÄHTÖKOHDAT	
4.1. Tutkimuskohteen rajaaminen	61
4.2. Teoreettisesta taustasta	63
4.3. Keskeisimmät käsitteet	63
4.3.1. Yksiköt	64
4.3.2. Kategoriat	66
4.3.3. Rakennesuhteet	67
4.3.4. Funktiot	69
4.3.5. Piirteet	70
4.3.6. Säännöt	71

MORFEEMI- JA SANALLUOKAT

5.1. Sidonnaiset morfeemit	73
5.2. Sanaluokat	74
5.2.1. Yleistä	74
5.2.2. Substantiivit	75
5.2.3. Adjektiivit	76
5.2.4. Pronominit	79
5.2.5. Kvanttori	81
5.2.6. Verbit	82
5.2.7. Adverbit	83
5.2.8. Pre- ja postpositiot, konjunktiot ja interjektiot	85
5.3. Verbien ei-finiittiset muodot	87
5.4. Morfeemityyppiävaio	90

PERUSLAUSETYYPIT

6.1. Lauseyyppin käsitteestä ja sen kriteereistä	91
6.2. Suomen peruslauseyyppit	93
6.3. Marginaalisia lauseyypppejä	97
6.4. Peruslauseyyppien semanttikkaa	101
6.4.1. Yleistä	101
6.4.2. Valenssioolit	101
6.4.3. Peruslauseyyppit ja verbin merkityspiirteet	104

NOMINAALILAUSEKE

7.1. Lausekkeen käsitteestä	107
7.2. Yleistä NP:stä	109
7.3. NP:n rakenne	113
7.3.1. Tarkennekenttä	114
7.3.2. Vaikutusalakysymyksiä tarkennekentässä	115
7.3.3. Geneetiivattribuutin paikka	116
7.3.4. Kuvaihekenttä	117
7.3.5. NP attribuutina	119
7.3.6. Jälkiattribuutit	120
7.3.6.1. Substantiivilausekkeet	120
7.3.6.2. Infinitiivit	123
7.3.6.3. Lauseet	125
7.4. NP:n sisäiset kongruenssisuhteet	127
7.4.1. Luku- ja sijakongruenssi	127
7.4.2. Possessiivikongruenssi	128
7.5. NP:n referenssi	130
7.5.1. Yleistä	130
7.5.2. Spesies	132
7.5.3. Luku	133

MUUT NOMINAALISET LAUSEKKEET

8.1. Adjektiivilauseke	134
8.1.1. Adjektiiviyonot	134
8.1.2. Adjektiivin vapaat määritteet	136
8.1.3. Adjektiivien rektio	137
8.1.4. Vertailurakenteet	139
8.1.4.1. Positiivimuodon sisältävät rakenteet	139
8.1.4.2. Komparatiivirakenteet	141

8.1.4.3. Superlatiivirakenteet

8.2. Kvanttorilauseke	143
8.2.1. Kvanttori ja kvantifiointi	144
8.2.2. Kvanttorilausekkeen rakenne	144
8.2.3. Kvanttori ja kvanttorilauseet	145
8.2.4. Kvantifoidun lausekkeen erikoispiirteitä	148
8.3. Adverbiaalilauseke	149
8.4. Post- ja prepositiolauseke	151
8.4.1. Yleistä	151
8.4.2. Postpositiolauseke	153
8.4.3. Prepositiolauseke	154
	155

9. NP:N FUNKTIOT YKSINKERTAISESSA LAUSESSA:

SUBJEKTI, OBJEKTI JA PREDIKATIIVI

9.1. Yleistä	157
9.2. Subjekti	158
9.2.1. Subjektin neljä lajia	158
9.2.2. Subjekti ja teema	160
9.2.3. Kielipillisen subjektin kriteerit	163
9.2.4. Subjektin sijamerkinä myöntölauseissa	166
9.2.5. Kielolauseiden subjekti	170
9.2.6. Erkoistapauksia	171
9.3. Objekti	172
9.3.1. Objektin kolme lajia	172
9.3.2. Objektin rajaamisen ongelmia	174
9.3.3. Transitiviojekti, okkasionaalinen objekti ja OSMA	177
9.3.4. Objektin osallistuminen transformaatioihin	180
9.3.5. Objekti sijamerkinä	181
9.3.5.1. Partitiiviojekti	182
9.3.5.2. Akkusatiiviojekti	186

9.4. Predikatiivi

9.4.1. Predikatiivin rajaaminen	189
9.4.2. Identiteetti- ja luokituspredikatiivi	189
9.4.3. Predikatiivin sijamerkinä	192
9.4.4. Predikatiivin luku	194
	197

10. ADVERBIAALI

10.1. Yleistä	200
10.2. Adverbiaalin syntaktiset päätyypit	202
10.2.1. Yleistä	202
10.2.2. Integroituneet adverbiaalit	203
10.2.3. Irtonaiset adverbiaalit	206
10.3. Adverbiaalin semanttikkaa	207
10.3.1. Yleistä	207
10.3.2. Lokatiivadverbiaalit	207
10.3.3. Häbitiivadverbiaalit	209
10.3.4. Ajan adverbiaalit	210
10.4. Predikatiivadverbiaali	211
10.4.1. Muodolliset tuntoimerkit	211
10.4.2. Jakauma ja merkitys	213
10.4.3. Ns. appositioadverbiaalisia	214
10.5. Objektiinsijaiset määrän adverbiaalit (OSMA:t)	216

10.5.1. OSMA:ien syntaksia	216
10.5.2. Onko OSMA erillinen kategoria?	217
10.6. Adverbiaalien lukumäärästä ja sijainnista	218

1. VERBI JA VERBIRAKENTEET

11.1. Yleistä	223
11.2. Predikaatti, verbilauseke ja verbyryhmä	224
11.3. Verbyryhmät	230
11.3.1. Liittomuodot	230
11.3.2. Verbikeytu	230
11.3.3. Kieytyneet verbi-liitot	234
11.4. Verbin leksikaalinen kuvaus	235
11.4.1. Valenssi	235
11.4.2. Verbien johtaminen	239
11.5. Tempus	245
11.5.1. Yleistä	245
11.5.2. Tempusjärjestelmä	246
11.5.3. Perifastiset ajan ilmaukset	250
11.6. Persoonat	252
11.6.1. Perusjärjestelmä	252
11.6.2. Passiivi	254
11.6.3. Persoonakongruenssi	256

2. MODAALISUUS, LAUSETYYPIIT JA PUHEFUNKTIOT

12.1. Yleistä	259
12.2. Modaalisuus	262
12.2.1. Modaaliset asteikot	262
12.2.2. Propositionaaliset asenteet	265
12.2.3. Kielto	266
12.2.3.1. Kiellon lajeista ja vaikutusosalasta	266
12.2.3.2. Kiellon syntaksista	269
12.2.3.3. Kielto ja illokutiivinen sävy	272
12.3. Modus	273
12.4. Lausetyypit ja niiden käyttö	276
12.4.1. Yleistä	276
12.4.2. Väitelause	277
12.4.2.1. Puhefunktiot	277
12.4.2.2. Lisämerkitykset	278
12.4.3. Kysymyslause	281
12.4.3.1. Rakenne	281
12.4.3.2. Epäsuorat kysymykset	284
12.4.3.3. Puhefunktiot	285
12.4.4. Käsky-lause	288
12.4.4.1. Rakenne	288
12.4.4.2. Puhefunktiot	291
12.4.5. Huudatuslause	292
12.5. Keskuksellun periaatteet	294

3. LAUSE TEKSTISSÄ

13.1. Yleistä	297
13.2. Lauseen tematiikka	298
13.2.1. Käsitteitä	298

13.2.2. Sanajärjestys	301
13.2.2.1. Peruslausetyypit	301
13.2.2.2. Siirtosäännöt	302
13.2.3. Fokus	308
13.2.4. Suomi SVO-kielenä	311
13.3. Sidoksisuus	312
13.3.1. Käsitteitä	312
13.3.2. Pronominit ja PRO-adverbit	313
13.3.3. Vertailun sidoksisuus	320
13.3.4. Substituutit	320
13.3.5. Ellipsit	323
13.4. Liitepartikkelit ja niiden käyttö teksteissä	327

14. LAUSEIDEN SULAUTTUMINEN YHDYSRAKENTEIKSI

14.1. Yleistä	331
14.2. Lausemaisuiden asteista	337
14.3. Verbien ei-finiittisten muotojen järjestelmä	340
14.4. Lauseet ja ei-finiittiset rakenteet subjektina	346
14.4.1. <i>että</i> -lause	346
14.4.2. Partisiippiirakenne	347
14.4.3. Infinitiivirakenne	349
14.4.4. Epäsuora kysymyslause	351
14.5. Lauseet ja ei-finiittiset rakenteet objektina	351
14.5.1. Yleistä	351
14.5.2. <i>että</i> -lause	353
14.5.3. Epäsuora kysymyslause	354
14.5.4. Partisiippiirakenne	356
14.5.5. Infinitiivirakenne	358
14.6. Sijamerkinä ja refleksiivistäminen yhdysrakenteissa	362
14.6.1. Sijamerkinä	362
14.6.2. Kiellon vaikutus objekin sijamerkinään	365
14.6.3. Refleksiivistäminen	366
14.7. Ei-finiittiset rakenteet NP:n osana	368
14.7.1. Yleistä	368
14.7.2. Partisiippiistaminen	369
14.7.2.1. 1. ja 2. partisiippi	369
14.7.2.2. Kieleinen <i>-m/On</i> -partisiippi	375
14.7.2.3. Agenttipartisiippi	375
14.7.3. Infinitiivi attributina	378
14.8. Ei-finiittiset rakenteet adverbiaalina	381
14.8.1. Yleistä	381
14.8.2. Parkan ja suunnan adverbiaali	381
14.8.3. Tavan adverbiaali	385
14.8.4. Ajan adverbiaali	388
14.9. Nominaalisuus	391
14.9.1. Yleistä	391
14.9.2. <i>-minen</i> -tyyppi	393
14.9.3. Muut nominaaliset rakenteet	397

KIRJALLISUUTTA

ASIAHAKEMISTO	415
---------------	-----

Tämä teos sai alkunsa keväällä 1976, kun olimme Suomen Akatemian rahoittaman ja tutkijaprofessori Nils Erik Enkvistin johtaman Tekstilingvistiikan tutkimusryhmän jäseninä. Ryhmä toimi Åbo Akademin tiloissa. Luvun vuoden 1977–1978 työskentelimme professori Alho Alhoniemen käyttöömme järjestämissä tiloissa Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kieliteorian laitoksessa.

Kirja on ensisijaisesti tarkoitettu suomen kielen kurssikirjaksi lähinnä syvennäviin opintoihin, mutta toivomme, että sitä voitaisiin soveltuville osin käyttää myös vieraiden kielten koulutusohjelmissa. Teosta suunniteltaessa pidimme silmällä kahta pääavoitetta. Ensimmäkin halusimme laatia synteesin eräistä suomen lauseopissa paljon tutkituista kysymyksistä ja ottaa huomioon sellaisetkin tutkimustulokset, joita ei aikaisemmin ole sisällytetty mihinkään yleisesitykseen. Toiseksi halusimme esitellä suomen kieleen sovellettuna joiakin viimeaikaisia lauseopin kuvauksessa käytettyjä näkemyksiä ja käsitteitä, joiden arvelimme voivan hyödyttää melkäläistä lauseopin tutkimusta ja suomen lauseopillisten ominaispiirteiden ymmärtämistä.

Jo näiden tavoitteiden perusteella voinee päätellä, että tämä teos ei ole yksi yhdenmukainen lauseoppi. Siinä on monenlaisia lukuja. Ensimmäiset neljä luovat teoreettista ja käsitteellistä taustaa. Luvut 5 ja 9–11 eli morfeemi- ja sanaluokkia sekä lauseenjäsentiä koskevat osat perustuvat paljolti koimamme tutkimukseen, jonka viitekehystenä on ollut perinteellinen kieloppi. Näihin on pyritty kuitenkin tuomaan mukaan myös uusia näkökulmia. Luvut 6–8 sekä 14 käsittelevät sekä yksinkertaisen että kompleksisen lauseen lausekerakennetta. Nämä luvut perustuvat edellisiä suuremmassa määrin uudempiin kieliteorioihin sekä tekijöiden omaan tutkimukseen. Luvut 12 ja 13 kytkevät lauseopin semantiikkaan, pragmatiikkaan ja lauseenulkoiseen kontekstiin. Etenkin näiden lukujen sisällössä on ymmärrettävästi pikemminkin viitteellisiä ja alustavia tuloksia kuin lopullisia ja varmvoja selvityksiä, koska tutkimusperinne on näillä alueilla lähes olematon.

Kirjan nimessä oleva partitiivimuoto on tulkittava kirjaimellisesti: yksissä kansissa ei voi seivittää tai edes valottaa kaikkia lauseopin ongelmia. Teoksella ei ole yhtenäistä taustateoriaa, vaan oltuimme on ollut valikoiva. Lähtökohdana on ollut paitsi perinteellinen kieloppi myös strukturalismi ja transformaatiokieloppi. Koska painopiste on ongelmien ja ilmiöiden nostamisessa esiin eikä teorian johdonmukaisessa soveltamisessa, olemme käyttäneet näiden lisäksi muistakin malleista peräisin olevaa välineistöä. Lähinnä hyödyksi ovat olleet dependenssikieloppi ja teema/reema -malli.

Kirjan lopussa oleva bibliografia on yritetty laatia mahdollisimman täydelliseksi. Tämän lisäksi on kunkin luvun lopussa luettu keskeinen siinä luvussa käsitelyihin aiheisiin liittyvä kirjallisuus.

Mykysuomen lauseoppia on yhteistyön tulos. Valtiosa tekstitä on ollut niin, että molemmat tekijät ovat osallistuneet jokaiseen työväheeseen. Joissakin jaksossa toisen tekijän osuus on kuitenkin ollut olennaisempi.

II Hakukinen on päävastuussa luvusta 12 sekä jaksosta 6.2-3., 8.1., 11.-3., 13.3.2., 14.4-6. ja 14.8. Fred Karlsson on laatinut luvun 1, jaksot 9.3.5., 11.4.2., 11.6., 13.4., 14.7., 14.9. sekä kirjallisuusluettelot. Lopullisen sisältönsä nämäkin jaksot ovat saaneet siten, että molemmat tekijät ovat osallistuneet niiden työstämiseen.

Professori Alho Alhoniemi ja Pentti Leino ovat ystävällisesti lukueneet osat 1-12 ja esittäneet lukuisia oikaisuja ja parannuksia, jotka olemme ottaneet kiitollisina varteen. Professori Lauri Karttunen on tutustunut lukuun 1-11 ja esittänyt joukon eräisiin perusratkaisuihimme vaikuttaneita joutuksia ja lisäyksiä, joista olemme syvästi kiitollisia. Jäljelle jääneet virheet ovat yksinomaan meidän vastuullamme.

Kohdistamme kiitoksemme myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, joka on ottanut kirjan julkaisuhihinsa.

Lopuksi kiitämme Valtion humanistista toimikuntaa, jonka myöntämien rahoitusten turvin tällaiseen hankkeeseen ryhtyminen on ylipäänsä ollut mahdollista.

Hakkyllissä ja Turussa kesäkuussa 1979

Lyhenteiden ja merkkien selitykset

Versaalkirjainten käyttö

-ssa, -ko, -tu

NOMINAALISTUS
AGENTTIIVI
mennä KOTIIN

Kategoriaymboli

S, V, O, A, P, PA

S

N, A, Kv, PRON

Adv

Ad-A

Pr, Po

KONJ

NP, AP, KVP

AdvP, AdvIP

VP

PP

Muut merkit

→

⇒

* ⇒

?*

??

?

±

~

;

"rooli"

'pullio'

arkkifoneemit A, O, U = vokaalisoinnutparit a-ä, o-ö, u-y

transformaation nimi (yleensä versaalilla)
valenssiroolin nimi (aina versaalilla)
fokusoitu konstituentti (esimerkkilauseissa aina versaalilla)

subjekti, verbi, objekti, adverbiaali, predikatiivi, predikaatiivadverbiaali

lausenoodi (puissa ja muissa konstituenttirakenteissa)

substantiivi, adjektiivi, kvanttori, pronomini adverbi

ad-adjektiivi

prepositio, postpositio

konjunktio

nominaalilauseke, adjektiivilauseke, kvanttori-lauseke

adverbilauseke, adverbiaalilauseke

verbilauseke

p-positiolauseke (prepositio- ja postpositiolauseke)

toisinkirjoitusääntö

transformaation sovellus

useamman kuin yhden transformaation sovellus epäkielipillinen ilmaus; fokuks: rekonstruoitu muoto)

melkein epäkielipillinen ilmaus

kielipillisuudeltaan hyvin kyseenalainen ilmaus kielipillisuudeltaan kyseenalainen tai epäselvä ilmaus

on erilainen kuin edustaa samaa kategoriaa; on korvattavissa toisella ilmauksella

kuuluu samaan paradigmaan

käsite tai termi

ilmauksen merkitys

- + morfeeminraja
- ^ sana-rajaa
- ^ kala
- / erottaa konstituentteja toisistaan
- & konjunktio 'ja'
- v disjunktio 'tai'
- v implikaatio 'jos... niin'
- ekvivalenssi 'jos ja vain jos'
- negaatio
- o kuuluu joukkoon
- E eksistenssikvanttori
- v universaalkvanttori
- v konstituentti (tässä: lause)
- v pitää valita x tai y
- v x on valinnainen
- v puissa olevien kategorioiden (yleensä lauseiden) numerointi; yhdysrakenteissa S₁ = matrisilause, S_{2-n} = upotelauseita
- v samat alaindeksit = samaviviteisiä; eri alaindeksit = eriviviteisiä
- v x on historiallisesti muuttunut y:ksi

NP₁... NP_n

S₁, S₂, S₃

(N)

{X}

{Y}

v

E

-

v

&

/

^

+

1. Syntaksin tutkimuksen luonteesta

1.1. Tieteellisen tutkimuksen yleispiirteet

Empiirinen tutkimustyö voidaan kaavamaisesti jakaa viiteen vaiheeseen, jotka kuitenkin käytännössä nivoutuvat monin tavoin toisiinsa. Ensimmäinen askel on tutkitavan ongelman valinta ja tutkimuskohteen rajaaminen sekä näiden tarkempi määrittäminen huomioon ottaen olemassaolevan tiedon sekä varhemmin saavutetut tulokset. Esimerkkiongelmamme olkoon suomen subjektin sijanvalinnan, ts. nominatiivin ja partitiivin jakautumisen ja siihen vaikuttavien seikkojen kartoittaminen. Tämän tutkimuskohteen rajaaminen edellyttää vastauksia mm. seuraaviin kysymyksiin: Pitäisikö muunkinlaisia seikkoja ottaa huomioon, esim. objektin sijanvalinta? Onko mahdollisesti muitakin subjektin sijoja (esim. genetiivi), jotka alustaa lähtien pitäisi sisällyttää tutkimukseen? Tutkimmeko sijanvalintaa sekä yksinkertaisissa että yhdyslauseissa?

Toinen vaihe on mahdollisten ratkaisujen hahmottaminen ja alustavien hypoteesien esittäminen sekä näihin toimintoihin pohjautuva havaintojen teko ja tutkimusaineiston keruu. Minkä seikkojen voidaan ajatella vaikuttavan sijojen jakautumiseen (esim. verbin argumenttien lukumäärä, verbin merkityspiirteet, subjektin merkityspiirteet, subjektin paikka lauseessa)? Mitä etukäteishavaintoja meillä on? Mitä aineistoa pitäisi käyttää: puhuttua kieltä, kirjoitettua kieltä, "hyvien kirjailijoiden kieltä", intuitiota, itse tuottamamme lauseita?

Kolmannessa vaiheessa aineistoa käsitellään ja analysoidaan sekä tehdään aineistoon perustuvia yleistäyksiä, jotka suhteutetaan lähtöhypoteeseihin. Vaikuttavako kaikki mainitut tekijät sijojen jakautumiseen? Onko jokin tekijä muita tärkeämpi? Onko jokin alkuoletuksista osoitettavissa vääräksi tai vain ehdollisesti paikkansapitäväksi?

Neljäs vaihe on selitysten etsiminen ja kokeileminen sekä teorian ja mallien rakentaminen. Miksi sijojen jakautuma on semmoinen kuin se on? Pystymmekö rakentamaan teorian, joka selittää todellun sijojen jakautumisen? Voitaanko tämä teoria tehdä niin yleiseksi, että se selittää myös objektin ja predikaatiivin sijanvaihtelun? Pitäisikö teoriaamme pohjautua sekä syntaksiin että semantiikkaan? Mitä käsitteitä siinä on? Millä konkreettisemmilla malleilla voimme kuvata sijanvaihtelua?

Tutkimuksen viimeinen askel on tuloksista tiedottaminen asiasta kiinnostuneille – tämän sivuutamme pelkällä maininnalla. Tiedottaminenkin on keskeinen osa tutkimustyötä siitä syystä, että tuloksista tulee tieteellistä tietoa vasta sen jälkeen kun muut tutkijat ovat hyväksyvästi ottaneet niihin kantaa.

Tämä selonteko on pelkistetty. Tutkimusprosessin eri vaiheet eivät nimittäin suinkaan ole tiukasti perättäisiä, eikä niitä voi kovin selvästi erottaa toisistaan. Eriytyisesti on syytä panna merkille, että teoreettiset taustaoletuks